

dovnitř dané kultury a literatury. Jakmile je totiž subjekt historického příběhu konstituován a široce akceptován, primární potřeba dokládat jeho existenci ustupuje a klíčovou částí historikova textu se stávají odpovědi na otázky, jaký ten hrdina příběhu vlastně byl doopravdy, o kterých jeho činech si máme vyprávět a jak je máme hodnotit. Tím se naplno aktivizuje kritický postoj k minulosti, respektive k textům, které tuto minulost doposud pojmenovávaly.

Již jsem se výše dotkl toho, že autoři historického textu jsou externími nadosobními subjekty dějin nejen utváření, ale současně jsou také aktivními činiteli, kteří jej svými výpověďmi stále znovu potvrzují a spoluutváří. Toto platí vždy, zvláště pak je to zřetelné v souvislosti s revolučními historickými zlomy, kdy se mění společenská představa o kauzalitách a hodnotách a vzniká potřeba zvolený nadosobní subjekt a jeho minulost znovu redefinovat a reinterpretovat tak, aby lépe odpovídal na otázky kladené aktuální společenskou situací.

Na rozdíl od skeptiků, kteří dnes zpochybňují vlastní smysl literární historie, nejsem z faktu, že historik nemůže sdělovat objektivní nevyvratitelné pravdy, zklamán. Vlastní smysl historikovy práce totiž vidím v dobrovolně přijaté povinnosti pokoušet se minulosti porozumět a s plným respektem k dochovaným faktům toto své porozumění vyslovovat, jakož i s vědomím vlastní omezenosti vstupovat se svým názorem do *dialogu* s ostatními. Zvláště pak s těmi, co činí stejně, ale přicházejí ze zcela odlišnými názory, pohledy a interpretacemi.

Což podle mého přesvědčení není málo. Kdesi vzadu je totiž skrytá víra, že naše snažení není jen blouděním zbytečných jedinců na poušti, neboť lidské společenství je utvářeno koexistencí, diskusí a polemikou a ke své přítomné a budoucí existenci a sebepoznávání potřebuje i oporu v obecněji sdílené paměti a neustálý dialog s vlastní minulostí, který tuto paměť aktualizuje. Účastnit se takového dialogu pak neznamená právo na svévoli, ale přijetí tíže spoluodpovědnosti.

Národní a stredo európska literatúra ako súčasť stredo európskej kultúrnej pamäti

PETER ZAJAC, Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava
Humboldt-Universität, Berlin

Jedným zo všeobecných charakteristických znakov literárneho dejepisectva je od čias Hegelovho teleologického modelu dejín ich lineárne chápanie. Podľa K. H. Bohrera sa „nenaplnilo proroctvo Friedricha Schlegela o tom, že irónia sa stane zrozumiteľnou, ale Hegelova predpoveď o svetodejinnej budúcnosti ducha“ (Bohrer, 2000, s. 34). Horizontom a historickým úbežníkom rozličných literárnohistorických verzii sa stala spredmetnená „budúcnosť ducha“, „budúcnosť národa“ či „budúcnosť beztriednej spoločnosti“.

Takéto dejiny literatúry vychádzali v duchu modernosti z predstavy vzostupného vývinu a pokroku a mali prospektívny, neraz utopický, ale vždy mocenský charakter, lebo napokon šlo – prostredníctvom ovládania minulosti – o nárok na ovládanie budúcnosti.

Dejiny *národnej* literatúry mali pritom vždy povahu teritoriálneho nároku spočívajúceho v historickej identite jazyka, tradícií, zvykov, obyčají, všetkého toho, čo sa dá v širokom zmysle slova označiť pojmom kultúra. Tento nárok bol neraz *výlučný*, a to nielen v 19. storočí, v časoch zápasov o presadenie sa jednotlivých moderných politických národov, ale pretrval podnes, ako o tom v stredoeurópskom priestore najlepšie svedčí zápas o ortografické názvy a mená, ktorý je symbolickým výrazom zápasu o teritória a na nich žijúcich ľudí. Jeho rétorickou figúrou je prozopopeja ako figúra miesta a mapy, mena a tváre. Písanie miestnych názvov a mien v dobe dominácie *písma* tu znamenalo vždy aj rozhodnutie o národnej príslušnosti (Csáky – Čák, Šafařík – Šafárik, Preßburg – Pozsony – Prešporok/ Bratislava). A *písmo* ako formu trvalého zápisu v tomto zápase reprezentovala prednostne literatúra.

Výlučnosť mala pritom trojakú povahu: znamenala zdôraznenie *exkluzivity* ako vlastnej výnimočnosti, *exklúziu* ako vymedzenie sa voči vonkajšiemu kontextu a *exkludovanie* ako vylúčenie toho druhého z vlastného vnútorného kontextu. Výsledkom bola homogenizácia národných literárnych dejín v heterogénnom kultúrnom prostredí Strednej Európy, obranný postoj a v konečnom dôsledku fátum malej stredoeurópskej kultúry pohybujúcej sa medzi superioritou a inferioritou, identitou a alteritou, translativitou a singularitou, ancienitou a juvenilitou (Prunitsch, 2005, s. 252 – 254), pričom proti superiorite veľkých európskych kultúr sa bránili malé stredoeurópske kultúry exklúziou (sebavymedzením), odlišnosťou (alteritou), jedinečnosťou (singularitou) a mesianistickým vzývaním budúcnosti (juvenilitou), to všetko im malo zabezpečovať výnimočnosť.

Preto sa z národných dejín vylučovalo všetko, čo sa pokladalo za iné, a platilo to nielen voči inému z vonkajšieho prostredia, ale aj inému z vnútorného prostredia, voči vlastným „národným hriešnikom“, „prebehlikom“ či „zradcom“. Vždy tu však fungovala asymetria väčšieho a menšieho: voči väčším európskym kultúram sa malé stredoeurópske kultúry bránili svojou exkluzivitou, voči rovnako malým stredoeurópskym kultúram exklúziou a voči menším tým, že ich inferiorizovali a exkludovali.

Proti takejto predstave dejín národnej literatúry možno postaviť model dejín národnej literatúry ako *synoptickej mapy*. Vychádza z predstavy kartografovania priestoru, ktorý nie je „pevný, tvrdý a vybavený nemennými koordinátami“, ale „kĺzavý, chvejivý, s pulzujúcimi pohybmi a možnosťami zmeny“ (Zajac, 2003, s. 98). Ide o procesy, v ktorých vznikajú medzi jednotlivými pohybmi vzťahy v rámci spoločného poľa, dochádza v nich k prelínaniu, utvárajú sa medzi nimi interferencie, vzájomné dotyky a prieniky. Takýmto vzájomnými vzťahmi a synoptickými pohybmi sa vyznačujú evanjeliá, paralelne prebiehajúce dejinné pohyby, takýmto synoptickým pohybom je meditácia, paralelná kontemplácia, interpretácia, preklad, výslovne synoptickú povahu má intertextualita a porovnávanie všetkých pohybov *dynamického vzťahovania*, a to aj medzi jednotlivými médiami, kde „už nejde o to porovnávať špecifickosť médií, medzi ktoré treba počítať rovnako text ako obraz, rovnako film ako architektúru, a hľadať, čím sa líšia a čo majú spoločné, ale treba skúmať, ako na seba pôsobia a ako sa svojím vzájomným pôsobením premieňajú“ (Petříček, 2006, s. 26 – 27).

Takúto podobu majú aj synoptické mapy. Vzdušná synoptická mapa je „živá sieť neba, ktorá nezachytáva viditeľný svet, krajinu“, takáto mapa nie je statickou topologickou deskripciou, ktorú reprezentuje *klasická mapa*, ale naopak „diagramom oscilujúcim medzi snahou opísať a vizuálne zachytiť neviditeľný vzdušný oceán prostredníctvom geometrickej skratky a medzi ustavične sa meniacim dynamickým a vratkým priestorom, ktorý sa vzpiera akejkoľvek exaktnej popisnosti; spájajú sa tu chaotické procesy s poriadkom generujúcim rôznorodé synoptické objekty“ (Matejovič, 2000, s. 145). Synoptická mapa má pulzačnú povahu a odpovedá aj na otázku, či sú možné pulzačné dejiny literatúry (Zajac, 1993, s. 417 – 424).

Oproti prospektívnej, na ovládnutie budúcnosti zameranej predstave lineárneho, teologicky predurčeného vývinu a pokroku ho charakterizuje predstava dejín literatúry ako súčasť kultúrnej pamäti a jej archeológie, zameranej na porozumenie toho, čo nazýval Friedrich Schlegel *nezrozumiteľnosťou* literatúry a čo by sme dnes označili ako estetickú povahu literárneho textu.

Interferenčnú povahu literárneho dejepisectva ako synoptickej mapy najlepšie vyjadruje predpona *poly-* v pojmoch polyfunkčnosť, polyfokality, polyperspektívnosť, polychrónnosť a polyteritorialita. Práve interferenčná povaha vzájomného prelínania zdôrazňuje popri invariančnosti mnohopočetnosť a diferencovanosť väzieb utvárajúcich jednotlivé literárne diskurzy, konfigurácie a dynamickosť ich vzťahovania.

Polyfunkčnosť ráta s tým, že v každom dobovom uzle, v ktorom sa utvárajú základné charakteristiky dobového diskurzu, môže existovať odlišná funkčná konfigurácia textov, prechádzajúca z rezervoáru (archívu) všetkých textov do dobového repertoáru literárnych textov. Pokiaľ hovoríme o kultúrohistorickom pohľade na literatúru, znamená to nevyhnutnosť sústrediť sa nielen na texty s primárne estetickou funkciou a na rozličné typy sekundárne estetizovaných textov, ale na základe ich reálneho kultúrohistorického zhodnotenia v jednotlivých obdobiach aj na texty s inou ako primárne estetickou funkciou.

Polyfokality je výrazom posunov, ku ktorým dochádza pri pohľade na literárny text ako celok a na text ako súčasť – a to aj intertextuálnu a intermediálnu – literatúry a kultúry. Princíp polyfokality zdôrazňuje oproti tuhému pohľadu z rozličných, ale vždy konštantných ohniskových vzdialeností, pri ktorom sa len vymieňajú jednotlivé pevné objekty, moment *zoomovania*, pri ktorom sa menia ohniskové vzdialenosti plynulo a prechody medzi nimi sú kľzavé.

Polyperspektívnosť znamená kľzavú zmenu uhla pohľadu. Literárne texty nie sú len súčasťou literárneho, ale aj kultúrneho archívu. Kultúra je pritom princípálne dynamický a vnútorne diferencovaný systém: „... o minimálnom kultúrnom modeli možno hovoriť vtedy, keď existujú pre jednu informáciu dva kanály (...) Takto teda fungujú kultúra, jazyk, text a naše vedomie v dvoch smeroch. Na jednej strane vytvárajú unifikovanú semiotickú situáciu, ktorá garantuje prenos textov, na druhej deunifikovanú semiotickú situáciu garantujúcu tvorbu nových textov, nových situácií“ (Lotman, 1984, s. 36 a 40). Je zároveň systémom interferenčným: „Jednotlivé znakové systémy interferujú v realite ľudskej komunikácie, na úrovni abstrahovanej štruktúry neukazujú len korelatívnu zhodu foriem, ale tvoria historicky sa meniacu hierarchiu“ (Städtke, 1981, s. 422 – 423). Patria

do nej nielen „slová, vety a texty, ale aj obrazy a tance, vzory, rituály, obrady a ornamente, kroje a tetovanie, jedlo a pitie, monumenty, krajiny, značky ciest a hraníc“ (Assmann, 1997, s. 52).

Do kultúrneho archívu patria formy svedectiev ako súčasti osobnej archeológie (denníky, korešpondencia, pamäti, spomienky, osobné svedectvá/oral history), ktoré Václav Navrátil odlišuje od vedeckej archeológie (Srp, 2003, s. 593), ale aj úradné záznamy a dokumenty a dnes vo veľkej miere všetky formy elektronických záznamov, teda všetko to, čo tvorí kultúru spomínania.

Sem patria aj symboly (vlajky, hymny, jubileá, sviatky), verejné, štátne, politické, reprezentatívne, religiózne a kultúrne priestory (vládne budovy, budovy parlamentov, radníc, paláce, pošty, školy, kasárne, kostoly, múzeá, galérie, divadlá, kaviarne).

Polychrónnosť zdôrazňuje moment, ktorý umožňuje historikovi prezentovať rovnčasnosť alebo nerovnosť literárnych diskurzov na rozličných miestach v tom istom čase, ale aj rovnčasnosť či nerovnosť diskurzov na rozličných miestach v rozličných časoch. Podstatnú rolu tu hrá moment intertextuality a palimpsestovitý charakter literárnych procesov, ktorým sa v literárnom texte mení časová následnosť na priestorovú súbežnosť.

Polyteritorialita poukazuje na vzájomné kultúrne prelínanie priestorov utvárajúcich rozmanité literárne topografie. Ich teritórium je poetika literárneho textu a mapovanie rozličných literárnych topografických konfigurácií. Tradičné dejiny literatúry sa píšú ako dejiny „národnej literatúry“, ktorej rámec tvorí jeden jazyk, jedno (neraz historicky fiktívne) teritórium, jedna kultúrna tradícia. Literárne priestory sú však v skutočnosti polyteritoriálne, v rozličných obdobiach vytvárajú v spoločných poliach rozdielnym spôsobom odlišné kontexty – od izolácie k vzájomným dotykom, prienikom, prelínaniam, ale aj penetráciám.

V praktickej podobe to znamená možnosť napísať rozličné typy dejín, dejiny národných literatúr, transnacionálne dejiny literatúry, dejiny literárnych subsystémov, zameraných na určité sociálne skupiny a špeciálne literárne a kultúrne funkcie (dejiny detskej literatúry, dejiny ženskej literatúry, dejiny fantastiky, dejiny postkoloniálnych literatúr, dejiny intermediality atď.), a to nielen interferenčne, vo vzájomnom prelínaní, ale aj v podobách ník, kde dochádza k dotykom na styčných plochách, k prekryvaniu bez vzájomných prienikov, ale aj k mimobežnému ne-vzťahovaniu, vedúcemu k akontextuálnosti a k úplnej izolácii.

Pri koncipovaní dejín literatúry ako synoptickej mapy možno vychádzať z oboch pohľadov, z perspektívy stredoeurópskej literatúry, ale aj slovenskej, českej a ďalších stredoeurópskych literatúr. Napísať interferenčné, synoptické dejiny stredoeurópskej literatúry je veľkou vedeckou výzvou. Je to však problém aj pri písaní dejín jednotlivých národných literatúr. V posledných rokoch sa síce obsahovo zmenili, ale ich koncepcia ostala rovnaká. Podnes majú charakter lineárne koncipovaných, *izolovaných* dejín *národnej* literatúry, ktorých základnou charakteristikou je ešte stále herderovské chápanie vývinu ako zmeny a pokroku. Synoptické kartografovanie literatúry umožňuje však okrem vnútorne veľmi diferencovaného pohľadu zahrnúť do dejín národnej literatúry nielen národnú a lokálnu, ale aj translokálnu perspektívu.

Z hľadiska úvah o translokálnych (a v našom prípade stredoeurópskych) dejinách literatúry je podstatný moment *polyteritoriality*. *Polyteritorialita* poukazuje na intereferencialitu topografických priestorov utvárajúcich rozmanité literárne konfigurácie. Literárne texty sa pohybujú v jednotlivých obdobiach v rozličných priestorových súradniciach, vytvárajú rozmanité väzby a konfigurácie a vstupujú do rozličných kontextov, pričom ich vnútorná topografia sa často mení, preskupuje, tenduje k pluralitnosti či monolitickosti, má premenlivé hranice a voči vonkajším priestorom rozličnú mieru kontextuálnej a intertextuálnej otvorenosti alebo uzavretosti. Pri každej epoche treba pritom rešpektovať primeraný, často celkom rozdielny systém dobových koordinátov, lebo jednotlivé epochy sa usporadúvajú často podľa celkom odlišných kritérií a vykazujú voči sebe neraz veľkú mieru diskontinuity.

V poslednom čase sa objavilo viacero konceptov dejín stredoeurópskej literatúry. Tradičný model aditívneho typu, v ktorom sa jednotlivé homogénne a lineárne koncipované národné literatúry k sebe voľne priraďujú, predstavuje posledná publikácia Zorana Konstantinoviča *Eine Literaturgeschichte Mitteleuropas* (Konstantinovič, 2004).

Marcel Cornis-Pope a John Neubauer vytvorili teoretický model dejín stredoeurópskej literatúry, založený na heterogénnosti a hybridnosti, aj keď pritom ostali viac-menej pri aditívnej predstave (Cornis-Pope – Neubauer, 2002).

Moritz Csáky postuluje základnú kultúrnu heterogénnosť a hybridnosť stredoeurópskeho kultúrneho priestoru a vyjadruje ju jeho endogénnou (vnútornou) diferencovanosťou a exogénnou (vonkajšou) pluralitou (Csáky, 1999, s. 7 – 20).

German Ritz zase zdôrazňuje, že pre stredoeurópske dejiny literatúr je dôležitá „orientácia na región a nie na etnikum či národ“, že pri nich nemožno postupovať aditívne, že v nich existuje istá stredoeurópska „poetika priestoru alebo poetika vyrozprávaného fantazmatického tela, prípadne stredoeurópska mýtopoetika“ a že sa v nich formujú „jednotné a štylisticky príbuzné obdobia, zosilnené o rovnaké historické premisy“, ktoré sa „pri utváraní rozličných štylistických období prejavujú ako rozdiely“ (Ritz, 2005, s. 6).

Posledné tri koncepty spája popri zreteľných rozdieloch základný moment: všetky rátajú s orientáciou na región a s kultúrnou heterogénnosťou a hybridnosťou stredoeurópskeho priestoru. Tomu zodpovedá aj synoptický pojem vnútornej diferencovanosti a vonkajšej plurality a zauzľovania.

Ako však píše German Ritz, „národné kultúry reagovali od neskorého 18. storočia na takéto (stredoeurópske) integračné pokusy zväčša odmietavo“. Je to pochopiteľné. Lineárna koncepcia národných dejín literatúry vychádza z predstavy jedného kontinuitného a homogénneho priestoru, v ktorom sa literárne texty zbavujú vnútornej diferencovanosti a heterogenity a navonok sa vynímajú zo širších dobových kontextov, zdôrazňujú vlastnú singularitu a alteritu a vytláčajú zo zorného uhla intertextuálnosť a intermediálnosť a s ňou aj polychróniu a vzájomné pôsobenie literatúry a ostatných médií.

Heterogénnosť a hybridnosť stredoeurópskeho priestoru vykazuje mnohé črty podobnosti s diskurzom postkoloniálnych kultúr. Na rozdiel od zrieknutia sa národnej identity, ktorú chce Homi K. Bhabha nahradiť *tretím miestom* migračného medzipriestoru (Bhabha, 1997), odvoláva sa Moritz Csáky v stredoeurópskom diskurze na všeobecný kultúrny princíp, ako ho sformuloval Wolfgang Ipp:

„Tento kolektívny a individuálny referenčný systém, formovaný heterogénnou mnohotvárnosťou, v ktorom sa síce jednotlivé elementy stretnú, navzájom preniknú, no naďalej si udržia samostatnosť, poukazuje na dramatickosť, ktorá je kultúrnym procesom inherentná: i keď sa jednotlivé prvky zlúčia s inými do novej konfigurácie, udržia si svoju autenticitu a aj v novom kultúrnom kontexte si vzájomne konkurujú“ (Lipp, 1994, s. 11).

A German Ritz to formuluje ešte určitejšie:

„Stredoeurópske dejiny literatúry ako kultúrne dejiny regiónov sú pre národné dejiny literatúry korektívom a znamenajú pre ne inú vývinovú perspektívu. Stredoeurópske dejiny literatúry potrebujú národné, budujú na nich a nemôžu ich nahradiť“ (Ritz, 2005, s. 6).

Písanie o literatúre ako synoptickej mape otvára na druhej strane práve z perspektívy národnej literatúry cestu k translokálnej, v našom prípade stredoeurópskej literatúre. Zdôrazňuje totiž interferenčnosť oboch perspektív, ich vzájomné dotyky, prelínania a prieniky, poukazuje na miesta vzájomných korešpondencií a ekvivalencií a vytvára priestory kompatibilných prechodov od národných literatúr k stredoeurópskej, a potenciálne aj k európskej literatúre a od stredoeurópskej k jednotlivým národným literatúram. Pravda, treba povedať aj to, že takéto vzájomné interferencie sú možné len vtedy, keď je základnou charakteristikou dejepisectva národnej aj translokálnej literatúry vnútorná (exogénna) diferencovanosť a základnou vlastnosťou ich vzájomných vzťahov vonkajšia (endogénna) pluralita (Csáky, 1999, s. 17).

Za tohto predpokladu sa dá dokonca povedať, že pre akokoľvek *dramatický* koncept stredoeurópskej literatúry ako *torza* sú podmienkou jej koncipovania práve synoptické dejiny národných literatúr. Platí to však aj naopak: synoptické písanie stredoeurópskych dejín literatúry je predpokladom synoptického kartografovania národných literatúr a ich dejín.

Synoptické mapovanie literatúry ako súčasť kultúrnej pamäti a kultúry spomínania pracuje s kľúčovým pojmom *dobových uzlov*. Tento pojem nie je nový. Používa sa vo všeobecnej histórii a charakterizuje prechodné situácie, v ktorých sa utvára nový dobový diskurz:

„Časový rad rozhodnutí s ich možnosťami voľby udeľuje dejinám štruktúru uzlov. Chvíľu to ide hladko, potom príde uzol, kríza, obrat. V týchto bodoch sa preskúšava a koriguje kurz“ (Demandt, 1984, s. 105).

Podobnú predstavu, založenú na stromovitom vetvení udalostí, vypracoval Bertram Kienzle (Kienzle, 1994, s. 425). V literárnej histórii tento koncept prinajmenšom vyznačili Cornis-Pope a Neubauer (2002, s. 49), ktorí sa pritom odvolávajú na Hutcheonovú a Valdesa (Hutcheon – Valdes, 2002).

Tieto koncepty však ostávajú v zásade lineárne, ich základom je priamočiary pohyb vpred, ktorý sa len v istých krízových momentoch zauzľuje. Počítajú s tým, že po prechodnom období sa cikcakovitý pohyb zmení znovu na lineárny.

Elisabeth Bronfenová a Benjamin Marius uvažujú o uzlových bodoch v súvislosti s postkoloniálnou hybridnosťou a heterogénnosťou subjektu:

„Postkoloniálny ako aj postmoderný subjekt zakúša sám seba ako uzlový bod mnohopočetných diskurzov v hybridnom, polykontextuálnom svete“ (Bronfen – Marius, 1997, s. 22).

Tento model zdôrazňuje v kultúre zase len prvok dynamiky. Vytráca sa v ňom moment identity a stability, ktorý je však pre tvorbu kultúrnej pamäti nevyhnutným predpokladom.

Predstavu komplikovaných, nekarteziánskych uzlov rozvinul Miroslav Petříček:

„Skládaním a zmožovaním záhybů vzniká prostor, v němž se mohou dostat do vzájemného styku místa, která předtím vůbec nesousedila; vznikají tu tedy nečekaná a nepředvídatelná setkání“ a takýto uzol „nemá žádný jednoduchý začátek, je vždycky složitý (...) a protože i my sami jsme součástí této příliš komplikované skutečnosti, vidíme ji celou, pouze pokud si ji zjednodušíme a pokud odhlédneme od toho, že takto složitý uzel již není struktura, nýbrž proces“ (Petříček, 2002, s. 65).

Tento pohyb je principiálne nelineárny. Nemá nejakú danú dominantnú dobovú tendenciu, v dobovom diskurze, ktorý má povahu orientácie a nie normy či dobovej úlohy, sa pohybujeme v komplikovanej sieti uzlov a spojení.

Petříčkov model komplikovaných uzlov je metaforou. Túto metaforu však potvrdzuje súčasný výskum komplexných sietí. Skupina okolo Alberta-Lászlóa Barabásiho zistila, že väčšina komplexných sietí v prírode, ktoré nazvali *bezškálovými*, má mocninnové rozloženie. Jeho základnou vlastnosťou je veľké množstvo malých udalostí a zároveň menšie množstvo veľkých udalostí. To otvorilo cestu k formovaniu komplexných sietí, spájajúcich v dynamickej súhre uzol po uzle, vlákno za vláknom (Barabási, 2005).

Z hľadiska nášho uvažovania je dôležitých viacero momentov. Tvorba uzlov sa neodohráva len v bodoch prechodov medzi jedným a druhým literárnohistorickým obdobím, ale je trvalou, charakteristickou vlastnosťou literatúry ako komplexnej siete vytvárajanej spojeniami a väzbami jednotlivých uzlov, textov a ich komunikácie, distribúcie, inštitucionalizovania a archivovania.

Niekedy však „malá zmena topológie, týkajúca sa len niekoľkých málo uzlov alebo hrán, môže otvoriť skryté dvere a uvoľniť priestor novým možnostiam“ (Barabási, 2005, 19). Takéto zhľuky vytvárajú potom topografiu dobových uzlov, v ktorých dochádza k prechodu z jedného obdobia do druhého.

Tieto spojenia vytvára veľké množstvo *malých udalostí* na základe minimálne jednej väzby medzi jednotlivými textami, ale zároveň menšie množstvo *veľkých udalostí*, spájajúcich literárne texty do komplexnejších sietí, akými sú národná, stredoeurópska, európska či svetová literatúra.

Zákon rastu, konkurencie a preferenčného pripojovania mení predstavu lineárneho vývinu ako pokroku na dynamiku rastu komplexnosti literatúry ako tvorby nových literárnych textov a zároveň dynamickej literárnej a kultúrnej pamäti.

Tieto procesy sú pritom *emergentné*. Jednotlivé obdobia nemožno charakterizovať vlastnosťami jednotlivých textov, ale objavujú sa ako výsledok ich súčinnosti. Charakterizujú ich nielen faktúry, ale aj kontrafaktúry a fraktúry. Črtou romantizmu nie je len romantická faktúra sna a rozorvanectva, ale aj kontrafaktúra oparu, vidiny či fatamorgány biedermeierovskej idyly a fraktúra subverzívnej romantickej irónie vyvracajúcej romantický sen.

V rámci slovenskej literatúry som sa o prvý náčrt pohľadu vychádzajúceho z konceptu uzlov a sietí pokúsil v úvahe Slovenská literatúra ako dobrodružstvo (Zajac, 2000, s. 12 – 22). Z literárnohistorického hľadiska možno pritom identifikovať viacero kľúčových dobových uzlov, a to či už pred obdobím dominácie písma a národného jazyka (renesancia, barok, klasicizmus), v období dominácie písma ako jazyka doby pri formovaní moderných politických národov (romantizmus) a modernej spoločnosti v 19. storočí (realizmus, naturalizmus), alebo v 20. storočí s jeho postupnou domináciou odlišných médií a s urýchlenným pohybom modernej literatúry od moderny cez avantgardu a jej kontrahenta socialistický realizmus k neoavantgarde či postavantgarde a v paralelnom pohybe k neskorej moderne až k postmoderne. V rámci tohto pohybu sa pritom presadzovali v stále väčšej miere vizuálne médiá a kultúrne domináciu písma prebral obraz a hlas, pričom aj v samotnej literatúre znamenala táto zmena výrazný nárast intermediality.

Z hľadiska novodobých dejín stredoeurópskej literatúry sú obzvlášť zaujímavé štyri uzlové body: romantizmus, moderna, obdobie konkurenčného vzťahu avantgardy a neskorej moderny a súbežne prebiehajúci rozporuplný vzťah avantgardy a socialistického realizmu ústiaci do povojnového kanonizovania socialistického realizmu a odmietnutia modernej literatúry 20. storočia, obdobie novej stredoeurópskej diskusie v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch 20. storočia vracajúcej stredoeurópske literatúry a kultúry do spoločného poľa modernej literatúry 20. storočia.

Obdobie romantizmu je zaujímavé najmä tým, že proti koncepcii homogénnych národných literatúr v zmysle ich exkluzívnosti vzniká v súčasnosti koncept, ktorý poukazuje na jeho značnú vnútornú diferencovanosť a zároveň seriálnu povahu. Ukazuje sa nielen to, že dobové diskurzy sú vo všetkých stredoeurópskych literatúrach synkretické, pluralitné, vnútorne značne diferencované, ale aj to, že jednotlivé javy, ktoré sa tradične pokladajú v jednotlivých národných literatúrach za jedinečné a výnimočné, sa často opakujú vo viacerých stredoeurópskych literatúrach.

Hádam najklasickejším príkladom stredoeurópskej hybridnosti a heterogénnosti je obdobie moderny, ako ho opísala výskumná skupina Moritza Csákyho. V súčasnosti začína byť zrejmé, že v tých modernách, ktoré sa doteraz linearizovali, existuje množstvo obdobných vzťahov ako vo viedenskej, českej, poľskej či maďarskej moderne s ich súbežnosťou viacerých vnútorne diferencovaných pohybov, línií, prúdov, smerov. Táto situácia je charakteristická aj pre slovenskú literatúru tých čias, a možno aj pre slovinskú a chorvátsku. Voči českej moderne bola v podobnom vzťahu *podvojnosti* ako írsky moderna voči anglickej. Na prelome storočí ju charakterizuje podobne ako írsku ambivalencia reprezentatívnej funkcie a artificijálnej autonómie umenia:

„Írsky literatúra je súčasťou rozsiahleho kultúrneho programu, ktorým sa mala v rámci národnopolitickej emancipácie (...) umením a literatúrou formulovať politicko-kultúrna

identita. Pritom sa ale autori školili na literárnych postupoch, ktoré smerovali skôr k samoučelnosti umenia ako k jeho funkčnosti“ (Lobsien, 1994, s. 230).

V období avantgardy s jej radikálnym zrýchlením času a revolučnou predstavou perpetuácie výmen jedného nového za iné nové a toho za ďalšie nové sa v poslednom čase otvára diskurz o neskorej moderne s jej „nesubstanciálne chápanou celosťou v primárnej literárnej intertextualite“, s „intersubjektívnym charakterom literárnej reči“ a „suspendovaním antropologického výkladu“ (Kulcsár-Szabo, 1999, s. 60). Jej poetologickým znakom je voľný verš, spojený so žánrom básnického príbehu, polyperspektívnosť mnohých hlasov a polyfokálnosť, ktorá vedie k dezantropologizácii sveta a dezantropomorfizácii textu a nahrádza figurálnosť figuratívnosťou.

Lyrika neskorej moderny osciluje ešte medzi antropomorfizáciou a dezantropomorfizáciou, figurálnosťou a figuratívnosťou, pričom – zdanlivo paradoxne – defiguralizácia vedie k zvýšenej miere figuratívnosti textu: ontologicky sa utvárajúca a v tomto zmysle referenčne orientovaná postava nahrádza rad textových sebareferenčných figur. Niečo z figurálneho sveta ostáva, aj keď sú to už len črepiny. Jej súčasťou je epifanické, „nesebecké a neváhajúce sa oddávanie“ (Pechar, 1999, s. 179).

Zásadne sa pritom mení povaha znaku. Vecné významy nahrádzajú modálne markery s bohatým, jemným škálovaním. Taktó vzniká celá škála telesnej gestácie a jej emocionálneho výrazu smerujúceho v jednej úvrati od interiorizácie citov, ich skrývania a potlačania, k vyprahnutiu, znečliveniu, otupeniu, až po ich stratu, v druhej od citového uvoľnenia a exteriorizácie k citovej exaltovanosti, až po extatické a excesívne formy. Podobným príkladom je celá škála farieb, pri drevinách napríklad hnedej farby od javora, brezy, orechovca, gaštanovníka po sekvoj, paorech a palisander (Gibbs, 2005) a ich kontrastov medzi svetlou a tmavou, chladnou a teplou farbou, ale aj celou škálou komplementárnych, simultánnych, kvalitatívnych a kvantitatívnych kontrastov (Itten, 2001).

Lyrika napokon vo vizuálnej a gramatickej poézii proces defiguralizácie dovŕši. Typografia písma, spojená s topografiou reálnej krajiny a jazyka, sa mení na topografiu obrazu a imaginárnej krajiny a intermediálneho jazyka bez lokálnych či translokálnych konotácií. Písmo, ktoré je nielen nositeľom zmyslu, ale aj médiom, utvárajúcim faktúru textu, prestane byť v konečnom dôsledku garantom antropologického (ľudského) a ontologického (referenčného) rozmeru textu a intermediálne sa zmení na obraz. Na konci intermediálnych operácií a prechodov od písma k obrazu ostane prázdny list papiera. Báseň splynie s obrazom a odlíšiť ich už možno len podľa rámca: *rámu* obrazu či *formátu* knihy. Tu napokon splynie figuralizácia s figuratívnosťou v zeroálnej prázdnote písma, obrazu a hlasu.

Socialistický realizmus, ktorý pôvodne vychádzal z radikálneho základu avantgardy, sa ako mocenský ideologický nástroj veľmi rýchlo kanonizoval ako univerzálny protiantgardný a ešte širšie protimoderný systém. Povojnové dejiny stredoeurópskych literatúr sú potom v znamení rozličných konfigurácií *figur opakovania* aj pokusom o dekanonizovanie pojmu socialistický realizmus, o jeho rozšírenie a zbavenie normatívnosti a v konečnom dôsledku o jeho vylúčenie z literárneho diskurzu:

„Na jednej strane sledujeme proces revízie a dekanonizácie socialistického realizmu (modifikácie realizmu bez hraníc, realizmu bez brehov alebo socialistickej literatúry), na

strane druhej proces nadväzovania na starú a novú avantgardu (neoavantgardu“ (Kazalárska, 2007, s. 301).

Stredoeurópsky diskurz sedemdesiatych a osemdesiatych rokov dovŕšil návrat zo socialistickorealistického súradnicového systému na trajektóriu modernej literatúry 20. storočia a vniesol do celej problematiky nové kultúrnohistorické uvažovanie o strednej Európe ako o významnom európskom mezopriestore kultúrnej povahy. S týmto diskurzom korešponduje aj Csákyho pojem *Zentraleuropa*. To rozrušilo nielen starú mocenskú predstavu spätú s pojmom *Mittleuropa* zo začiatku 20. storočia, ale aj predstavu *Ost-Mittleurop*y, ktorá vŕahovala strednú Európu kultúrne do iluzórnej roly „mostu medzi západnou a východnou Európou“ a mocensky do východoeurópskeho geopriestoru.

Uvažovanie o synoptických, interferenčných stredoeurópskych a národných dejinách literatúry nie je len jedným z možných konštruktov. Má oporu vo výskume dejín národných literatúr vychádzajúcom z ich exogénnej vnútornej diferencovanosti v podobe komplikovanej siete uzlov a spojení a z toho, že sú endogénne pluralitnou súčasťou kultúrnej pamäti na historicky premenlivom spoločnom teritóriu a mape strednej Európy.

LITERATÚRA

- ASSMANN, Jan: *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. München : Beck, 1997; české vydanie: Assmann, Jan: *Kultura a paměť*. Praha: Prostor, 2001.
- BARABÁSI, Albert-László: *V pavučině síť*. Praha : Paseka, 2005.
- BHABHA, Homi, K.: Die Frage der Identität und Verortungen der Kultur. In: BRONFEN, Elizabeth – MARIUS, Benjamin – STEFFEN, Therese (Hrsg.): *Hybride Kulturen. Beiträge zur angloamerikanischen Multikulturalismusdebatte*. Tübingen : Stauffenburg Verlag, 1997.
- BOHRER, K. H.: *Sprachen der Ironie – Sprachen des Ernstes*. Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, 2000.
- BRONFEN, Elizabeth – MARIUS, Benjamin: Hybride Kulturen. Einleitung zur anglo-amerikanischen Multikulturalismusdebatte. In: BRONFEN, Elizabeth – MARIUS, Benjamin – STEFFEN, Therese (Hrsg.): *Hybride Kulturen. Beiträge zur angloamerikanischen Multikulturalismusdebatte*. Tübingen : Stauffenburg Verlag, 1997.
- CORNIS-POPE, Marcel – NEUBAUER, John: *Towards a History of the Literary Cultures in East-Central Europe: Theoretical Reflections*. New York : ACLS, 2002.
- CSÁKY, Moritz: Introduction. In: CSÁKY, Moritz – MANNOVÁ, Elena (eds.): *Collective Identities in Central Europe in Modern Times*. Bratislava : Academic Electronic Press, 1999.
- DEMANDT, Alexander: *Ungeschehene Geschichte*. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1984.
- GIBBS, Nick: *Drevo*. Praha : Nakladatelství Sloart, 2005.
- HUTCHEON, Linda – VALDES, Mario, J. (ed.): *Rethinking literary history: a dialogue on theory*. Oxford – New York : University Press, 2002.
- ITTEN, Johannes: *Kunst der Farbe*. Leipzig : Seemann Verlag, 2001.
- KAZALÁRSKA, Zornitza: „Byla to cesta ne nepodobná objevení Ameriky“. Miroslav Holub a William Carlos Willimas. In: *Slovenská literatúra*, roč. 54, 2007, č. 4, s. 300 – 311.
- KIENZLE, Bertram: Ereignislogik. In: KIENZLE, Bertram: *Zustand und Ereignis*. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1994.
- KONSTANTINOVIČ, Zoran: *Eine Literaturgeschichte Mitteleuropas*. Innsbruck : Studienverlag, 2004.
- KULCSÁR-SZABO, Ernő: Subjekt und Sprachlichkeit. Das „spätmoderne“ Paradigma und Umriss einer interaktiven Geschichte der literarischen Moderne. In: KULCSÁR-SZABO, Ernő (Hg.): *Epoche – Text – Modalität. Diskurs der Moderne in der ungarischen Literaturwissenschaft*. Tübingen : Niemeyer Verlag, 1999.

- LIPP, Wolfgang: *Drama, Kultur*. Berlin : Duncker&Humblot, 1994.
- LOBSIEN, Eckhard: Modernismus in der anglo-irischen und englischen Literatur 1890 – 1920: Yeats, Synge, Hulme, Pound, Eliot. In: PIECHOTTA, Hans Joachim – WÜTHENOW, Ralph-Rainer – ROTHEMANN, Sabine (Hg.): *Die literarische Moderne in Europa*. Band 2. Opladen : Westdeutscher Verlag, 1994.
- LOTMAN, Jurij: Bachtin – sein Erbe und aktuelle Probleme der Semiotik. In: WILHELMI, Bernd (Hg.): *Roman und Gesellschaft*. Jena : Friedrich-Schiller-Universität Jena, 1984.
- MATEJOVIČ, Pavel: *Synoptici*. Bratislava : Kalligram, 2000.
- PECHAR, Jiří: *Dvacáté století v zrcadle literatury*. Praha : Filosofia, 1999.
- PETŘÍČEK, Miroslav: Uzel ve skutečnosti. In: FILA, Rudolf – PETŘÍČEK, Miroslav: *Obraz a slovo*. Levice : L. C. A., 2002.
- PETŘÍČEK, Miroslav, jr.: Komparatistika jako způsob myšlení. In: BROUČKOVÁ, Veronika – FAKTOROVÁ, Veronika – MARTINEK, Jakub – SKALICKÝ, David (ed.): *Dialog mezi filozofií a literaturou*. České Budějovice : Nakladatelství Tomáš Halama, 2006.
- PRUNITSCH, Christian: Malosť kultúry v strednej Európe na príklade Slovensko a jeho život literárny Jozefa Miloslava Hurbana. In: *Slovenská literatúra*, roč. 52, 2005, č. 4 – 5.
- RITZ, German: *Literaturgeschichte zwischen Nation und Region. Probleme und Thesen einer Mitteleuropäischen Literaturgeschichte*. Citované z rukopisu.
- SRP, Karel: Pointy povědecké doby. Doslov. In: NAVRÁTIL, Václav: *O smutku, lásce a jiných věcech*. Praha : Torst, 2003.
- STÄDTKE, Klaus: Kunst als Sprache – Juri Lotmans Beitrag zu einer Semiotik der Kultur. Nachwort. In: Lotman, Jurij M.: *Kunst als Sprache*. Leipzig : Reclam, 1981, s. 422 – 423.
- ZAJAC, Peter: Existuje čosi ako pulzačné dejiny literatúry? In: *Slovenská literatúra*, roč. 40, 1993, č. 6, s.
- ZAJAC, Peter: Literaturgeschichtsschreibung als synoptische Karte. In: JUVAN, Marko – DOLINAR, Marko (Hrsg.): *Kako pisati literarno zgodovino danes*. Ljubljana : Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, 2003, s. 97 – 106.
- ZAJAC, Peter: Slovak Literature as an Adventure. In: *One Hundred Years of Slovak literature. An Antology*. Stanislava Chrobáková (ed.). Bratislava : LIC, 2000.

História maďarskej literatúry

PÉTER HAJDU, Literárnovedný ústav Maďarskej akadémie vied, Budapešť

V prvej polovici roku 2007 vyšla trojväzková práca s názvom História maďarskej literatúry (*A magyar irodalom története*), ktorá na 2552 stranách veľkého formátu v 183 kapitolách obsahuje výklad maďarskej literárnej histórie z pera 106 autorov. Ja som z tejto práce vykonal pomerne malý kus, napísal som spolu 4 kapitoly na 45 stranách. Pravdaže, je to stále nad priemerom, ktorý predstavuje 1,7 kapitoly na 22 stranách. Organizáciu tohto projektu som však sledoval od samotného počiatku, zúčastnil som sa na prvých pracovných poradách, ktoré sa zaoberali vytvorením koncepcie, a stotožňoval som sa s vytýčenými cieľmi. Ako jeden z redaktorov literárnoteoretického časopisu *Literatura* som inicioval, aby sme na diskusiu zverejnili niekoľko z prvých skúšobných kapitol a v rubrike Múhely (Dielňa) sa v štvrtom čísle roku 2003 objavilo sedem textov s predslvom hlavného redaktora *Histórii* Mihálya Szegedy-Maszáka, ktorý prezentoval teoretické rámce projektu. Očividne by sa našli namiesto mňa vhodnejšie osobnosti, ktoré by mohli s projektom oboznámiť, niektorí z redaktorov poznajúci konečný výsledok, ale z poverenia hlavného redaktora hádam aj ja dokážem dostatočne prezentovať našu prácu.